

नोभेम्बर २१, २०१३

तत्काल प्रकाशनका लागि

सम्पर्क: काठमाडौंमा, डेबोरा ह्याक्स +९७७-९८५११-६३८१३ वा dhakes@emory.edu; डेविड ह्यामिल्टन +९७७ ९८५४४-४५०५५

नेपालमा निर्वाचन प्रक्रिया राम्रोसँग सम्पन्न भएकोमा कार्टर सेन्टर बधाई ज्ञापन गर्दछ

कार्टर सेन्टरले नेपालमा नोभेम्बर १९ मा सम्पन्न भएको संविधानसभाको निर्वाचन विशेष गरी बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले हिंसाद्वारा प्रभावित पार्ने प्रयासहरूका सम्मुख उल्लेखयोग्य रूपमा राम्रोसँग भएको पाएको छ। निर्वाचन आयोग, नेपालले ७० प्रतिशतभन्दा बढी मतदान भएको अनुमान गर्‍यो।

सेन्टर अझै पनि मतपत्रहरूको गणनालाई पछ्याइरहेको छ र निर्वाचन प्रक्रियाका बाँकी अंशहरूको पर्यवेक्षण गर्नका लागि सेन्टर नेपालभित्रै रहनेछ। अन्तिम परिणाम थाहा पाउन अहिले नै धेरै चाँडो भए पनि मतदाताहरूको छनौटलाई राजनीतिक दलहरूले आत्मविश्वासका साथ स्वीकार गर्ने र विवाद भएको खण्डमा उचित माध्यमबाट त्यसको सम्बोधन गर्नेमा सेन्टर विश्वस्त छ।

“एनेकपा(माओवादी) ले मतगणना प्रक्रिया बहिष्कार गरेको र आफ्ना दलका प्रतिनिधिहरूलाई अलग गरेको सुन्दा म धेरै दुखी भएको छु,” पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टरले भन्नुभयो। “उनीहरूले निर्वाचनका दिनमा नेपाली मतदाताहरूले व्यक्त गरेको इच्छालाई सम्मान गर्ने कुरामा म विश्वस्त छु। उनीहरू हिंसापूर्ण विरोधबाट टाढा रहनुपर्छ, र म उनीहरूलाई निर्वाचन प्रक्रियालाई जारी राख्न मार्ग प्रशस्त गर्न आग्रह गर्दछु।”

सन् २००८ मा नेपालले नयाँ सामाजिक व्यवस्था स्थापना गर्नका लागि निर्वाचित प्रतिनिधिहरूमार्फत नयाँ संविधान निर्माण गर्न मतदान गर्‍यो। त्यसको पाँच वर्षभन्दा बढी समयपछि संविधानसभाले आफ्नो कार्य पूरा गर्न नसकेको निराशाका साथ जनताले फेरि दृढ रूपमा बोलेका छन्। कार्टर सेन्टर निर्वाचनका दिन भएको नेपाली जनताको उर्जा र उत्साहको नवीकरणलाई उनीहरूका निर्वाचित प्रतिनिधिहरूले पक्षपाती भिन्नताहरूलाई किनारा लगाउँदै नयाँ संविधान निर्माण गर्न केन्द्रित हुने कार्यमा उपयोग गर्ने आशा गर्दछ। प्रतिनिधिहरूका लागि मतदाताहरूले देखाएको विश्वास उनीहरूले पूरा गर्नुपर्ने जिम्मेवारीहरूसँगै आएको छ। राजनीतिक लडाईंमा बृद्धि, गतिरोध तथा असहमतिहरू हुनुको अर्थ नेपालका युवापुस्ता रोजगारीविहीन अवस्थामा रहने वर्षहरू अझ थपिनेछन्, अर्थतन्त्रमा लगानीकर्ताहरूलाई पुनः आश्वस्त तुल्याउन आवश्यक राजनीतिक स्थायित्वको अभाव छ, र राजनीतिक संक्रमणका त्यागहरू निरर्थक भैरहेका छन्।

कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले निर्वाचनको तयारी तथा निर्वाचनका दिनको मतदान प्रक्रियाको सकारात्मक मूल्यांकन गरे। नयाँ बायोमेट्रिक मतदाता पञ्जिका तथा मतदाता परिचयपत्रको प्रयोगले एक व्यक्ति एक मतको सिद्धान्त पालनालाई सुनिश्चित गर्न सहयोग गर्‍यो, यद्यपि प्राविधिक त्रुटिहरूका कारणले केही नागरिकहरूले मतदाता नामावलीमा आफ्नो नाम नपाएका विवरणहरू पनि पाइयो।

निर्वाचनको दिनमा दलीय प्रतिनिधिहरू तथा घरेलु पर्यवेक्षकहरूको व्यापक उपस्थितिले पारदर्शिता प्रदान गर्‍यो र त्यसले प्रक्रियाको समग्रताप्रति दल, उम्मेदवार तथा मतदाताहरूको विश्वास निर्माण गर्न सहयोग गर्दछ। कार्टर सेन्टर गणनाको अवधिमा पर्यवेक्षकहरूको प्रवेशमा सहजतालाई निरन्तरता दिन निर्वाचन आयोगलाई हौसला प्रदान गर्दछ।

कार्टर सेन्टरले सन् २००८ भन्दा पछाडि प्रचारप्रसार अभियानमा पनि स्पष्ट सुधार पाएको छ, राजनीतिक दल तथा उम्मेदवारहरूले अधिकांश स्थानमा स्वतन्त्रतापूर्वक प्रचारप्रसार गर्न पाए। अपितु, राजनीतिक दलहरूबीच भौतिक झडपका साथसाथै जनतालाई उनीहरूको लोकतान्त्रिक अधिकारको अभ्यास गर्न नदिनका लागि हिंसाको प्रयोग हुनुहुँदैन। कार्टर सेन्टर सबै दल तथा समूहहरूलाई शान्तिपूर्ण कार्य गर्न र नेपाली नागरिकहरूले राजनीतिक संक्रमणलाई अघि बढाउन तथा नयाँ संविधानका लागि सहमतिमा आउनका लागि देखाएको स्पष्ट इच्छालाई सम्मान गर्न उत्साहित गर्दछ।

नेपालको निर्वाचन प्रणालीले निर्वाचित निकायमा विविधताको प्रावधान बनाएको छ जसले लिंग, जातीयता वा वर्णका साथसाथै मतदाताहरूको राजनीतिक चाहनालाई पनि व्यापक रूपमा प्रतिनिधित्व गर्दछ । राजनीतिक दलहरूले प्रत्यक्षतर्फको निर्वाचनमा उक्त विविधता प्रकट हुने गरी अझ बढी उम्मेदवारहरूलाई अघि सार्न नसकेकोमा कार्टर सेन्टर दुखी छ । यद्यपि समानुपातिक प्रतिनिधित्वले त्यस कमजोरीलाई केही घटाउनेछ, महिला, युवा तथा ऐतिहासिक रूपमा सिमान्तकृत समूहका इच्छाहरू पनि नयाँ संविधानमा प्रतिबिम्बित हुने सुनिश्चित गर्नका लागि अझ ठूलो प्रतिबद्धता आवश्यक छ ।

कार्टर सेन्टरले सन् २००७ देखि नेपालमा पर्यवेक्षकहरूको एक समूह कायम राखेको छ र निर्वाचन आयोग, नेपाल तथा मन्त्रीपरिषद्का अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको लिखित आमन्त्रणपश्चात् २५ सेप्टेम्बर २०१३ मा वर्तमान निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग स्थापना गरेको हो ।

सेन्टरको नियोग पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री डा. सुराकियात साथीराथाईको नेतृत्वमा थियो । आठ भिन्न देशका बाह्र दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू निर्वाचनका तयारीहरूको मूल्यांकन गर्न सेप्टेम्बरदेखि नै देशभरी खटिएका थिए । निर्वाचनको दिन कार्टर सेन्टरको तर्फबाट ३१ देशका ६६ जना पर्यवेक्षकहरूले ३१ जिल्लाका ३३६ मतदान केन्द्रहरूमा मतदानको पर्यवेक्षण गरे भने ३१ गणना केन्द्रहरूमा समेत पर्यवेक्षण गरे । सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले गणनाको समापन तथा मत तालिकीकरणको मूल्यांकनलाई निरन्तरता दिएका छन् र उनीहरू उजुरीहरूको समाधान तथा निर्वाचन पश्चातको वातावरणको पर्यवेक्षणका लागि नेपालमै रहनेछन् । सबै मूल्यांकनहरू अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि घोषणपत्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूका लागि आचारसंहिता तथा नेपालको राष्ट्रिय कानूनी संरचना एवं क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूमा उल्लेखित प्रजातान्त्रिक निर्वाचनहरूप्रतिका दायित्वहरू अनुरूप भएका हुन् ।

यो प्रारम्भिक वक्तव्य हो, पूर्ण प्रतिवेदन निर्वाचन प्रक्रिया समापन भएको तीन महिनापछि प्रकाशित हुनेछ ।

#####

“शान्ति स्थापना, रोगसँग संघर्ष, आशाको निर्माण ।”

लाभरहित उद्देश्यको एक गैरसरकारी संस्था, कार्टर सेन्टरले द्वन्द्व समाधान, लोकतन्त्र, मानवअधिकार तथा आर्थिक अवसरको प्रबर्द्धन, रोग निवारण, मानसिक स्वास्थ्यसम्भारको सुधार गर्दै र विकाशशील राष्ट्रका किसानहरूलाई अन्न उत्पादन बढाउन सिकाउँदै ७० भन्दा बढी देशका नागरिकको जीवनस्तर उन्नति गर्न सहयोग गरेको छ । कार्टर सेन्टर १९८२ मा अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा उहाँकी धर्मपत्नी रोजालिनद्वारा इमोरी विश्वविद्यालयसँगको साझेदारीमा संसारमा शान्ति तथा स्वास्थ्यको प्रबर्द्धन गर्न स्थापित भएको हो । कार्टर सेन्टरबारे थप जान्नका लागि कृपया www.cartercenter.org मा जानुहोस् ।

THE CARTER CENTER

नेपालको १९ नोभेम्बर २०१३ को संविधानसभा निर्वाचनका लागि कार्टर सेन्टरको निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग

प्रारम्भिक तथ्यहरू तथा निष्कर्षहरूबारे प्रतिवेदन

प्रारम्भ

नेपालमा सन् २००६ को नोभेम्बरमा सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्य भएपछि १९ नोभेम्बर २०१३ मा दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो । निर्वाचन २७ मे २०१२ मा पहिलो संविधानसभाको समयावधि संविधान निर्माण नगरी सकिएपछि देशको संविधान निर्माण प्रक्रियामा लागेको बिरामलाई पुनः शुरु गर्न लक्षित थियो ।^१

निर्वाचन आयोग, नेपाल तथा मन्त्रीपरिषद्का अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको लिखित आमन्त्रणपत्रबाट कार्टर सेन्टरले २५ सेप्टेम्बर २०१३ मा आफ्नो निर्वाचन पर्यवेक्षण नियोग स्थापना गर्‍यो । सेन्टरको नियोग पूर्व अमेरिकी राष्ट्रपति जिमी कार्टर तथा थाइल्याण्डका पूर्व उपप्रधानमन्त्री डा. सुराकियात साथीराथाईको नेतृत्वमा थियो । निर्वाचनको दिनभन्दा अघि निर्वाचन तयारीहरूको मूल्यांकन गर्नका लागि बाह्र दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरू दुईजनाको समूहमा देशभरी खटिएका थिए । निर्वाचनको दिनमा ३१ देशका ६६ पर्यवेक्षकहरूले ३१ जिल्ला का ३३६ मतदान केन्द्रहरूमा मतदानको र ३१ गणना केन्द्रहरूको पर्यवेक्षण गरे । कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले गणना र मत तालिकीकरणको मूल्यांकनलाई जारी राखेका छन् र उनीहरू उजुरीहरूको समाधान तथा निर्वाचनपछिको वातावरणको पर्यवेक्षणका लागि नेपालमै रहनेछन् ।

उल्लेखित पर्यवेक्षणहरू प्रारम्भिक हुन् र कार्टर सेन्टरले आफ्नो मूल्यांकन जारी राख्दै गर्दा तिनमा परिवर्तन हुन सक्छ । कुनै पनि टिप्पणी वा सुझावहरू नेपालमा हुने मौलिक निर्वाचनका लागि सहयोगी हुने भावका साथ पेश गरिएका छन् । सबै मूल्यांकनहरू *अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि घोषणपत्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूका लागि आचारसंहिता* तथा नेपालको राष्ट्रिय कानूनी संरचना एवं क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूमा उल्लेखित प्रजातान्त्रिक निर्वाचनहरूप्रतिका दायित्वहरू अनुरूप छन् ।^२

राजनीतिक पृष्ठभूमि

विशेषगरी संधीयताको प्रकारबारे रहेका गम्भीर मतभेदहरूको कारणले गर्दा आफ्नो नियमित तथा थपिएको अवधिबाट समेत नयाँ संविधान दिन नसकेपछि पहिलो संविधानसभा २७ मे २०१२ मा विघटन भएको थियो । निर्दिष्ट कार्य पुरा नगरी संविधानसभा विघटन भएपछि राजनीतिक तथा संवैधानिक संकट लम्बियो । १३ मार्च २०१३ मा चार मुख्य राजनीतिक दलका नेताहरूले उक्त संकट अन्त्य गर्नका लागि ११ बुँदे सम्झौता गरे । परिणामस्वरूप बहालबाला प्रधानन्यायाधीश खिलराज रेग्मीको अध्यक्षतामा निर्वाचन सरकारका रूपमा अन्तरिम निर्वाचन परिषद् गठन भयो र संवैधानिक संकटहरू हटाउन राष्ट्रपतिद्वारा २५ बुँदे अध्यादेश जारी गरियो । अन्तरिम निर्वाचन परिषदलाई सहयोग गर्नका लागि नेपालका सबैभन्दा ठूला राजनीतिक दलहरूको एक खुला गठबन्धन, उच्चस्तरीय राजनीतिक समितिको गठन भयो । १३ जुन २०१३ मा अन्तरिम निर्वाचन परिषद्ले संविधानसभाको निर्वाचन १९ नोभेम्बर २०१३ का दिन हुने घोषणा गर्‍यो ।

^१ संविधानसभाका लागि पहिलो निर्वाचन सात दलीय गठबन्धनको अन्तरिम सरकार तथा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच नेपालको दशकलामो सशस्त्र द्वन्द्वलाई औपचारिक रूपमा अन्त्य गर्न नोभेम्बर २००६ मा भएको विस्तृत शान्ति सम्झौताको एक अंश थियो ।

^२ यस प्रतिवेदनमा उद्धरित भएभैं, यिनमा नागरिक र राजनीतिक अधिकारहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता, महिलाविरुद्धका सबैखाले भेदभाव अन्त्यबारे सम्झौता, आदिवासी र जनजातिहरूको बारेमा सम्झौता, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघको सम्झौता, तथा क्षेत्रीय सहयोगका लागि दक्षिण एशियाली संगठन (सार्क) को प्रजातन्त्रबारे घोषणापत्र । नेपालको १९९० को सन्धी ऐनले राष्ट्रिय कानूनसँग बाफेको अवस्थामा नेपालद्वारा हस्ताक्षरित सबै सन्धी तथा सम्झौताहरूले अग्रता पाउने उल्लेख छ ।

अन्तरिम निर्वाचन परिषद्का अध्यक्षमा प्रधानन्याधीश रेग्मीको नियुक्ति तथा निर्वाचन मितिको घोषणा दुवैलाई नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी-माओवादी नेतृत्वको ३३ दलीय गठबन्धनसहित केही साना दलहरूद्वारा सार्वजनिक रूपमा विरोध गरियो र विशेष गरी निर्वाचनको दिन नजिकिँदै गर्दा उक्त पक्षले निर्वाचन प्रक्रियाको हिंसात्मक बहिष्कार समेत गर्‍यो । त्यस्ता चुनौतिहरूको परिदृष्यमा अन्तरिम निर्वाचन परिषद्ले निर्वाचन सुरक्षाका लागि प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी तथा सेनासमेतलाई सम्मिलित गरी सुरक्षा योजनाको घोषणा गर्‍यो । सुरक्षाको प्रयोजनका लागि म्यादी प्रहरी तथा सेनाको प्रयोग विवादित बन्न पुग्यो ।

कानूनी खाका र निर्वाचकीय प्रणाली

लोकतान्त्रिक निर्वाचनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूको पालना गर्ने राम्रो वैधानिक निर्वाचकीय खाका आवश्यक हुन्छ ।^३ नेपालको वैधानिक निर्वाचकीय खाकाको आधारस्तम्भ सन् २००७ को अन्तरिम संविधान र अन्य विभिन्न कानूनहरूको जगमा अवस्थित छ ।^४ यसबाहेक, प्रक्रियालाई नियम कानूनको अधिनमा राख्नका लागि निर्वाचन आयोग, नेपालले विभिन्न नीतिनिर्देशन तथा आचारसंहिताहरू जारी गरेको छ । मूलरूपमा संविधानसभाको एउटा मात्र निर्वाचनको परिकल्पना गरेको अन्तरिम संविधानलाई जुन २०१३ मा गर्ने भनिएको संविधानसभाको नयाँ निर्वाचनका लागि कानूनी अड्कनहरू हटाउन मार्च २०१३ मा राष्ट्रपतीय आदेशद्वारा संशोधन गरियो । यी मामिलाहरू अधिकांशतः राजनीतिक संकटको संस्थागत पक्ष, मतदाताको योग्यता तथा निर्वाचन सम्बन्धी प्रावधानहरूको अद्यावधिकसँग सम्बन्धित थिए । यी परिवर्तनहरूका अलावा २०१३ को संविधानसभा निर्वाचनको कानूनी खाका उम्मेदवारी दर्ता र निर्वाचन पर्यवेक्षणमा भएका केही अर्थपूर्ण परिवर्तनहरू बाहेक २००८ को निर्वाचनसँग धेरै मिल्दोजुल्दो छ ।

लोकतान्त्रिक निर्वाचनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू अन्तर्गत मतदाताहरूले स्वतन्त्र तवरले आफ्ना प्रतिनिधिहरूको छनौट गर्न सक्षम हुनै पर्दछ । संविधानसभाको यो निर्वाचन २००८ को निर्वाचनको मिश्रित प्रणालीअनुरूप नै भयो: २४० सिटहरूमा प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट निर्वाचित हुने, ३३५ सिटहरूमा देशभरीका क्षेत्रहरूबाट समानुपातिक प्रतिनिधित्वका आधारमा निर्वाचित हुने र २६ सिटहरूमा निर्वाचनपश्चात्को मन्त्रीपरिषद्ले मनोनित गर्ने । नेपालको मिश्रित निर्वाचन प्रणाली सिद्धान्ततः राम्रो भए पनि निर्वाचन परिणाम आइसकेपछि राजनीतिक दलहरूले समानुपातिक उम्मेदवारहरूको छनौट गर्ने कानूनी व्यवस्थाले नागरिकहरूको स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्ना प्रतिनिधिहरू छनौट गर्न पाउने अधिकारलाई सिमित तुल्याइदिन्छ, किनभने मतदान गर्दाको समयमा मतदाताहरूलाई दलहरूले कुन उम्मेदवारलाई छान्नेछन् भन्ने थाहा हुँदैन । त्यसैगरी, २६ सदस्यहरू निर्वाचनपछि सरकारद्वारा छनौट गरिने प्रावधानले प्रतिनिधित्वको मौलिक अधिकारलाई कमजोर बनाउँदछ ।^५ संविधानसभाका २६ सदस्यहरू नियुक्त हुने प्रावधानको उद्देश्य “निर्वाचनको माध्यमबाट प्रतिनिधित्व गराउन नसकिएका राष्ट्रिय जीवनमा उल्लेख्य योगदान दिएका विशिष्ट व्यक्तिहरू तथा आदिवासी जनताहरूलाई....” समावेश गराउने उल्लेख छ ।^६

कानूनी खाकामा निर्वाचन प्रक्रियाका सबै मुख्य पक्षहरूलाई उल्लेख गरिएको छ र अधिकांश खण्डहरूमा मौलिक निर्वाचनका लागि आवश्यक संगठन, सभा, अभिव्यक्ति तथा हिंडुलको स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको छ । तथापि ऐन, नियम तथा निर्देशिकाहरूको संख्या उल्लेख भएको कारणले उम्मेदवार, मतदाता, निर्वाचन अधिकारी तथा पर्यवेक्षकहरूका लागि बेलाबखतमा कानूनी खाका बुझ्न केही असहज हुन्छ र केही तथ्यहरू दोहोरिएका, विरोधाभाषपूर्ण छन् भने कानूनी प्रावधानमा कहींकहीं रिक्तता छन् । प्रत्यक्षतर्फका निर्वाचन क्षेत्रहरूको सीमा निर्धारण संवैधानिक व्यवस्थाहरूमा रहेको विरोधाभाषका कारण प्रभावित भएको थियो भने सन् २०११ को जनगणनाबाट प्राप्त नयाँ तथ्यांकहरूको वाबजूद निर्वाचन क्षेत्रका सीमाहरू सन् २००८ देखि अपरिवर्तित नै छन् । भविष्यमा पुनरावलोकन गरिनुपर्ने अन्य कानूनी मामिलाहरूमा प्रचारप्रसारका नियमहरू बढी नै बन्देजात्मक हुनु, अस्पष्ट उजुरी तथा अपील संयन्त्र, पर्यवेक्षकका अधिकारहरू, प्रचारप्रसारको खर्च र निर्वाचनको दिनका नियमहरूमा रिक्तता आदि छन् ।^७

आचारसंहिताले राजनीतिक दल, उम्मेदवार, सरकार, संचारमाध्यम तथा गैरसरकारी संस्थाहरूका लागि स्पष्ट आधारभूत नियमहरू स्थापित गरेको हुनाले समग्रमा यो सकारात्मक छ । उदाहरणका लागि, प्रचारप्रसारको अवधिमा राज्यका साधनस्रोतको दुरुपयोगलाई रोकनका लागि अधिकारीहरूले हस्तक्षेप गर्नसक्नेसहितका धेरै धाराहरू उल्लेख भएका छन् । तथापि प्रचारप्रसार अवधिमा मत सर्वेक्षणमा बन्देज, प्रचारप्रसारमा लोगोहरू छापिएका ब्यानर तथा कपडाहरूलाई बन्देज तथा निर्वाचनका सामग्रीहरू (पम्पलेट,

^३ आइसीसीपीआर, धारा २, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ५, ७, ९, १९, २० ।

^४ संविधानसभा सदस्यहरूको निर्वाचनसम्बन्धी अध्यादेश (२०१३), निर्वाचन आयोग ऐन, मतदाता नामावली ऐन, संविधानसभा अदालत ऐन, निर्वाचन अपराध तथा दण्ड ऐन, नागरिकता ऐन, राजनीतिक दल ऐन ।

^५ आइसीसीपीआरको धारा २५ को सामान्य टिप्पणी २५ मा संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समितिले उल्लेख गरेको छ कि, “मतदान प्रक्रियाहरूद्वारा स्वतन्त्र ढंगमा चुनिएका प्रतिनिधिहरूको सहभागिताको अभ्यास गरिन्छ”

^६ नेपालको अन्तरिम संविधान, धारा ६३(३)(ग) ।

^७ मतदाताहरूलाई मतपत्र दिनुअघि उनीहरूको औंला नमेटिने मसी भए नभएको जाँच गर्ने (मसी लगाउने पर्ने प्रावधान भए पनि) स्पष्ट प्रावधान छैन, विग्रेका मतपत्रहरूको बारेमा कुनै व्यवस्था छैन, गणना प्रक्रियाको दौरानमा मतपत्रहरूको संख्या पुनर्मिलान गर्ने पद्धतिको अनिवार्यता छैन ।

भण्डा आदि) निश्चित प्रकारको हुनुपर्ने अनिवार्यता लगायतका केही पक्षहरूमा भने आचारसंहिता बढी नै बन्देजात्मक छ। त्यस्ता प्रावधानहरू अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई कडा आवश्यकता भएको खण्डमा मात्र सीमित गर्न मिल्ने नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताभन्दा फरक छन्। यसबाहेक, अनावश्यक बन्देजहरू पनि रहेको कारणले आचारसंहिता लागू गराउन असहज भयो र त्यसैले महत्वपूर्ण प्रावधानहरूको पालनालाई पनि कमजोर बनाएको हुनसक्छ।

आचारसंहिताले प्रचारप्रसारको खर्चलाई सीमित बनाएको भए पनि प्रचारप्रसारको खर्चका बारेमा भने कानूनमा तुलनात्मक रूपमा थोरै मात्र प्रावधानहरू छन्।^९ यसमा खर्चको स्रोतको स्वीकार्यताबारे उल्लेख छैन वा खर्चको स्रोत घोषणा गर्नुपर्ने आवश्यकता छैन। सबै उम्मेदवारहरूले निर्वाचन भैसकेपछि, निर्वाचन आयोगसमक्ष खर्चका विवरणहरू पेश गर्नुपर्ने हुन्छ, तर निर्वाचन आयोगले ती कागजातहरूको औपचारिक जाँच मात्र गर्छ र तिनको अडिट वा तिनलाई सार्वजनिक गर्दैन। आचारसंहिताको नयाँ मस्यौदामा प्रचारप्रसार खर्चको नियमनलाई सशक्त बनाउनका लागि राखिएको हरेक उम्मेदवारले प्रचारप्रसार खर्चको स्रोत खुलाउनै पर्ने दायित्वसम्बन्धी प्रावधानलाई अन्तिम संस्करणबाट हटाइनु खेदजनक छ। कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले खर्चको सीमा अवास्तविक तवरमा कम राखिएको भन्ने कैयौं सरोकारवालाहरूबाट सुने र केही उम्मेदवारहरूले अनुमति दिइएको सीमाभन्दा धेरै बढी खर्च गरिरहेको संकेत गरे।

निर्वाचन प्रशासन र मतदाता शिक्षा

पारदर्शी तथा व्यवसायिक ढंगले कार्यसंचालन गर्ने स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचन व्यवस्थापन निकायलाई नागरिकहरू वास्तविक लोकतान्त्रिक निर्वाचकीय प्रक्रियामा सहभागी हुन सक्षम भएको सुनिश्चित गर्ने प्रभावकारी माध्यमका रूपमा मान्यता हुन्छ।^{१०} अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय कानूनहरूमा व्याख्या गरिएभै निर्वाचनसम्बन्धी मौलिक अधिकारहरूको सम्मान सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक कदमहरू चाल्नु पनि निर्वाचन व्यवस्थापन निकायको जिम्मेवारी हो।^{१०} सन् २०१३ को शुरुतिरको आयुक्तहरू नरहेको छोटो अवधिपछि पाँचै जना आयुक्तहरूका साथ हाल आयोगले पूर्ण कार्यसंचालन गरिरहेको छ र निर्णयहरू सहमतिका आधारमा गरिन्छन्। यसले निर्वाचनको सम्पूर्णतामा जनविश्वास प्रबर्द्धन गर्नमा योगदान गर्दछ। तथापि, निर्वाचन आयोगले आफ्ना बैठकहरूमा पर्यवेक्षक तथा दलका प्रतिनिधिहरूलाई उपस्थित हुन दिएर र बैठकका माइन्टहरू सार्वजनिक गरेर आफ्नो निर्णय प्रक्रियाहरूमा अभि पारदर्शी हुन सक्थ्यो।

संवैधानिक संकट, जटिल भौगोलिक अवस्थितिको देशमा नोभेम्बर महिनामै निर्वाचन गर्नको लागि कसिलो समयसीमा तथा बहिष्कार गरिरहेका केही दलहरूद्वारा मतदानमा अवरोध पुऱ्याउने चेतावनीहरूको बावजूद निर्वाचन आयोगले निष्पक्ष ढंगले कार्य गर्दै प्रक्रियाको प्राविधिक पक्षलाई अधिकांशतः समय अनुसार नै अघि बढाउन सक्यो। अधिकांश स्थानहरूमा मतदाता नामावली तथा मतपत्रलगायत आवश्यक मतदान सामग्रीहरू समयमै पुगे। केही जिल्लाहरूमा तालीम सामग्रीहरू पुऱ्याउन भएको हिलाईको बावजूद सेन्टरका पर्यवेक्षकहरू उपस्थित भएका स्थानहरूमा मतदान र गणना कर्मचारीहरूको तालीम व्यवसायिक रूपमा संचालन भएका थिए। अधिकांश परिस्थितिहरूमा जिल्ला तहका राजनीतिक दलहरू निर्वाचनपूर्वको तयारीप्रति सन्तुष्ट थिए, मतदाता परिचयपत्रको वितरण भने यो मामिलाको उल्लेखयोग्य अपवाद थियो।

निर्वाचन आयोगले १ करोड २१ लाख फोटो सहितका मतदाता परिचयपत्र छापेर निर्वाचनको दिनसम्ममा वितरण गरिसक्ने योजनामा अघि बढ्ने निर्णय हिला गरी लियो। कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले स्थानीय निर्वाचन अधिकारीहरूका बीच मतदाता परिचयपत्र वितरणमा भएको हिलाई र वितरणको कडा नियन्त्रण नगरिएमा तिनको दुरुपयोग हुन सक्ने सन्दर्भमा व्यापक चासोहरू पाए। परिचयपत्र वितरण कार्य १४ नोभेम्बरसम्म शुरू भएन र वितरण कसरी गर्ने र निर्वाचन कै दिनमा वितरण गरिने हो कि भन्ने सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले विवादास्पद सन्देशहरू दियो जसले यस विषयमा सार्वजनिक अन्याौला निम्त्यायो।

मतदाता शिक्षा नागरिकहरूले आफ्ना निर्वाचकीय अधिकारहरूको अभ्यास गर्न सक्छन् भन्ने सुनिश्चित गर्नका लागि महत्वपूर्ण तत्व हो।^{११} निर्वाचन आयोगले टेलिभिजन र रेडियो, पर्चा र पोस्टर वितरण, सडक नाटक तथा मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूद्वारा घरदैलो अभियानलगायतद्वारा व्यापक मतदाता शिक्षा अभियानको तयारी गर्‍यो। शुरुमा धेरै जिल्लामा भएको बिलम्बपश्चात् प्रसारप्रसारको दृश्यता बढ्यो, यद्यपि भ्रमण गरिएका ग्रामीण क्षेत्रहरूमा भने मतदाता शिक्षा कम प्रभावकारी देखिएको पर्यवेक्षकहरूले पाए। एउटा उल्लेखयोग्य पक्ष भने निर्वाचनमा बढेर मतको प्रतिशत घटाउने प्रयत्नस्वरूप सन् २००८ को निर्वाचनमा छ प्रतिशतभन्दा बढी मत बढेर भएका स्थानहरूलाई लक्षित गरी संचालन गरिएको शिक्षा अभियान थियो।

^९ भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघको सम्झौताको दफा ७.३ मा उल्लेख गरिएको छ कि, “हरेक राज्य पक्षले सार्वजनिक कार्यालयका लागि निर्वाचित हुने उम्मेदवारहरू तथा औचित्य अनुसार राजनीतिक दलहरूको खर्चसमेतको पारदर्शितालाई उच्च बनाउन यस सम्झौताका उद्देश्यहरूसँग मिल्ने गरी र राज्यको धरेलु कानूनका आधारभूत सिद्धान्तहरू अनुरूप उचित वैधानिक र प्रशासनिक माध्यमहरू अपनाउनेतर्फ ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ।”

^{१०} संयुक्त राष्ट्रसंघ, सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २०।

^{११} संयुक्त राष्ट्रसंघ, सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २०।

^{१२} आइसीसीपीआर, दफा २५ (ख); र संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ११।

निर्वाचन आयोगका सामग्रीहरू स्थानीय एफएम रेडियोहरूमा प्रसारण गर्नका लागि २४ भाषामा निर्माण गरिएका थिए । तथापि, भाषिक अल्पसंख्यकहरूको बाहुल्य भएका क्षेत्रहरूमा स्थानीय भाषामा छापाका सामग्रीहरू प्रायः नभएको पर्यवेक्षकहरूले पाए ।

मतदाता दर्ता

व्यापक तथा समावेशी मतदाता दर्ता प्रक्रिया विश्वव्यापी मताधिकारको सुनिश्चितता तथा मतदान गर्ने र निर्वाचित हुने मौलिक अधिकारको उपभोगका लागि एक प्रमुख खण्ड हो ।^{१२} मतदाता नामावलीको शुद्धताप्रति व्यापक अविश्वास रहेकाले सन् २००८ को संविधानसभाको निर्वाचनपछि कार्टर सेन्टर तथा अन्य पर्यवेक्षण संस्थाहरूको प्रमुख सुझाव मतदाता दर्तामा सुधार ल्याउनु पर्छ भन्ने थियो । निर्वाचन आयोगले यस समस्यालाई सम्बोधन गर्दै देशव्यापी दर्ता अभियानहरूमार्फत स्वेच्छिक रूपमा दर्ता गराउन पाउने गरी बायोमेट्रिक तथ्यांक सहितको पूर्णतः नयाँ मतदाता पञ्जिकाको निर्माण गर्‍यो र १८ वर्ष र त्यसभन्दा माथिका १२,१४७,८६५ नागरिकहरूलाई मतदानका लागि दर्ता गराउन आयोग सफल भयो । तथापि यो निर्वाचन आयोगको १ करोड ४७ लाखको प्रारम्भिक लक्ष्य र २०११ को जनगणनाअनुसार लगभग १ करोड ६० लाख नेपाली नागरिकहरू मतदानका लागि योग्य हुनुपर्ने अनुमानित संख्याभन्दा कम थियो । २०१३ को मार्चमा २००७ को अन्तरिम संविधानमा गरिएको संशोधनको परिणामस्वरूप १८ वर्षका अधिकांश व्यक्तिहरू मतदानका लागि योग्य हुनु सकारात्मक कदम थियो । निर्वाचन आयोगको निर्णयअनुसार दर्ता भएर १५ जुलाई २०१३ सम्ममा १८ वर्ष पुगेका सबै नागरिकहरू मतदानका लागि योग्य छन् ।

नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूअन्तर्गत दर्तालाई सहज बनाउनु र दर्तामा आइपर्ने अवरोधहरू हटाउनु अपरिहार्य छ ।^{१३} नेपालमा मतदाता दर्ताका लागि योग्यताको प्रमाणपत्र एक निरन्तर र संवेदनशील मामिला रहिआएको छ । सर्वोच्च अदालतले सन् २०११ मा नेपालको कानून अन्तर्गत नागरिकता प्रमाणपत्रले मात्र कुनै व्यक्तिविशेष नेपाली नागरिक रहेको प्रमाणित गर्दछ र त्यसैले मतदानका लागि योग्य ठहर गर्छ भन्ने निर्णय सुनायो । यो प्रावधानले गैरनेपाली नागरिकलाई दर्ता हुनबाट रोके पनि नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक कागजपत्र नभएका, विशेषगरी ऐतिहासिक रूपमा सीमान्तकृत समुदायहरू, विवाहित महिला तथा भूमिहीनजस्ता नागरिकहरूका लागि अप्ठ्यारो बनायो । सर्वोच्च अदालतको निर्णयसम्मत बनाउन अधिकारीहरूले यस कागजमाथिको पहुँचमा सुधार ल्याउने कदमरु चाले जसमा हरेक जिल्लामा घुम्ती वितरण टोलीहरू खटाइनु, जन्मका आधारमा नागरिकता प्राप्त गरेका व्यक्तिका सन्तानहरूलाई नागरिकता प्रदान गर्नका लागि कानून संशोधन र सन् २००८ को संविधानसभाको निर्वाचनका मतदाता सूचिमा नाम समाविष्ट भएका व्यक्तिहरूलाई नागरिकता प्रमाणपत्र बिना नै दर्ता हुन पाउने व्यवस्था गरिदिनुलगायतका थिए । तथापि, विशेषगरी तराईका जिल्लाहरूका केही राजनीतिक दलहरूले कानूनमा भएका केही परिवर्तनहरू ढिलोगरी भएको भन्दै मतदाता नामावलीप्रति आफ्नो असन्तुष्टी जाहेर गरे ।

निर्वाचन आयोगले जिल्ला बाहिरको मतदाता दर्ता कार्यक्रम संचालन गरेर आफू बसोबास गरिरहेको जिल्लाको बसोबासको प्रमाण देखाउन नसक्ने आन्तरिक प्रवासीहरूका लागि बसोबास गरेकै जिल्लाबाट आफ्नो मूल गृहजिल्लाका लागि दर्ता गर्न सहज बनाइदियो जसले दर्ताको लागि एक प्रारम्भिक अड्कन हटाइ दियो । तथापि, जिल्ला बाहिरको दर्ता गराएका मतदाताहरूले पनि मतदान गर्नका लागि आफ्नो नाम भएको केन्द्रमै पुग्नु पर्ने हुनाले यसको प्रभाव सीमित थियो । २,०००,००० वा त्योभन्दा बढी नेपालीहरू विदेशमा काम गरिरहेको अनुमान भए पनि देश बाहिरबाट मतदानका लागि दर्ता गर्न सकिने वा मतदान गर्न मिल्ने प्रावधान छैन ।^{१४}

मतदाता दर्ता प्रायः असहज परिस्थितिहरूमा भए पनि समग्रमा सही ढंगमा गरिएको थियो, तर निर्वाचनभन्दा अघि मतदाता पञ्जिकाको अडिट नभएकाले गलत मतदान स्थल निर्धारण, गलत पहिचान विवरणजस्ता त्रुटिहरूको प्रतिशतबारे जानकारी भएन । निर्वाचन अवधिमा राजनीतिक दलहरूलाई मतदाना नामावलीमा पहुँच हुनु र पर्यवेक्षकहरूसमक्ष उनीहरूले तुलनात्मक रूपमा थोरै मात्र चासोहरू उठाउनु भने सकारात्मक थियो ।

दल र उम्मेदवार दर्ता

निर्वाचित कार्यालयका लागि खडा हुन पाउने अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनले मतदाताहरूलाई उम्मेदवारको छनौट गर्ने स्वतन्त्रता भएको सुनिश्चित गर्दछ ।^{१५} त्यस कारण राजनीतिक दल वा उम्मेदवार दर्ता प्रक्रियाहरूमा राखिएको कुनै पनि शर्त न्यायोचित र भेदभावमुक्त हुनुपर्दछ ।^{१६}

कार्टर सेन्टरले दल तथा उम्मेदवारहरूको दर्ता सामान्यतः समावेशी र अनावश्यक भ्रूणभ्रटरहित, मतदाताहरूलाई राजनीतिक विकल्पहरूमा व्यापक छनौटको अवसर दिँदै सम्पन्न भएको पायो । अधिल्लो संविधानसभामा प्रतिनिधित्व नगरेका दलहरूका लागि हस्ताक्षरको अनिवार्यता र प्रत्यक्षतर्फका उम्मेदवारहरूका लागि धरौटी राख्नुपर्ने प्रावधान भए पनि दर्ता भएका दलहरू तथा

^{१२} आइसीसीपीआर, दफा २५ (ख); र संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद ११ ।

^{१३} संयुक्त राष्ट्रसंघ सामान्य टिप्पणी २टी, अनुच्छेद ११ ।

^{१४} वर्ल्ड बैंक, 'Governing Labour Migration in Nepal' (नेपालमा श्रम आप्रवासनको नियमन), २००९, १५ ।

^{१५} आइसीसीपीआर, दफा २५ (क) । संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद १५ ।

^{१६} संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद १५ - १७ ।

उम्मेदवारहरूको उच्च संख्यालाई नजर गर्दा शर्तहरू अनुचित नभएको देखिन्छ । तथापि, उम्मेदवार हुने व्यक्ति राज्यद्वारा रोजगारी दिइएको हुन नहुने प्रावधान भने बढी नै बन्देजात्मक हुन सक्छ किनभने यो शिक्षक र हुलाकका कर्मचारी जस्ता साना तहका पदहरूका लागि पनि लागू हुन्छ ।

यो निर्वाचनमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वका सूचिहरूका लागि १२२ दलहरूका १०,७०९ उम्मेदवारहरू दर्ता भएका थिए भने प्रत्यक्षतर्फका निर्वाचन क्षेत्रहरूका लागि १,११५ स्वतन्त्रसहित ६,१२८ उम्मेदवारहरू थिए । २० जना जति प्रत्यक्षतर्फका र ३०२ जना समानुपातिक तर्फका उम्मेदवारीहरूका दर्ता अस्वीकार भएको सन्दर्भमा त्यसो गर्नुको आधार उचित देखियो । समानुपातिक सूचिहरूमा मनोनयन गरिएका उम्मेदवारीहरूलाई अधिकांशतः मतदाता पञ्जिकामा नाम नभएको, २५ वर्षभन्दा कम उमेरको भएको वा अन्य दलको सूचिमा रहेको कारणले निर्वाचन आयोगले खारेज गर्‍यो ।

पूर्वी नेपालका केही निर्वाचन क्षेत्रहरूमा बहिष्कार गरिरहेका समूहहरूद्वारा गरिएका हडताल वा हिंसाको चुनौतिहरूका कारणले प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारी दर्ता प्रभावित वा तनावपूर्ण भएको थियो, तर अन्ततः प्रक्रिया देशभरी सफलतापूर्वक सम्पन्न भयो । समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सूचि निर्वाचनको दिनभन्दा पाँच दिनअघि मात्र पूरा भएको थियो जसले गर्दा मतदाताहरूलाई त्यसबारे बढी जानकारी लिन थोरै मात्र समय रह्यो ।

प्रचारप्रसार वातावरण

मौलिक लोकतान्त्रिक निर्वाचन समावेशी र पारदर्शी हुनुका साथै यसमा प्रचारप्रसारको अवधि आवश्यक हुन्छ जसमा निर्वाचनसँग सरोकार राख्ने सबैले धारणा र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, संगठन निर्माणको स्वतन्त्रता, आवतजावतको स्वतन्त्रता, व्यक्तिको सुरक्षा तथा सूचनाहरूमा पहुँचजस्ता अधिकारहरूको सम्मान र मर्यादा राख्दछन् ।^{१७} सन् २००८ मा नेपालमा भएको निर्वाचनको समयमा हिंसा, डरधम्की तथा बुथ कब्जाजस्ता गतिविधिहरू देखियो । पछिल्लो अवधिमा भने सन् २०१३ को मार्च महिनामा निर्वाचनको विरुद्धमा रहेका दलहरूले मतदाता दर्तामा अवरोध पुऱ्याए ।

निर्वाचनको दिनभन्दा ४८ घण्टाअघि शुरू भएको वैधानिक मौन अवधिसँगै १६ नोभेम्बरको मध्यरातदेखि औपचारिक प्रचारप्रसार बन्द भयो । प्रतीस्पर्धी राजनीतिक दलहरूका बीचमा कतैकतै भएका झडपहरूका बावजूद अधिकांश भुभागमा उम्मेदवार तथा दलहरू आफ्ना सम्भाव्य मतदाताहरूसम्म पुग्न र आफ्ना सन्देशहरू व्यक्त गर्न सहजतापूर्वक सकिरहेका थिए । सन् २००८ मा समस्या देखिएको बताइएका केही क्षेत्रहरूमा, उदाहरणका लागि पूर्वी र मध्य तराईमा, प्रचारप्रसारको वातावरणमा उल्लेखयोग्य सुधार आएको थियो, यद्यपि केही गम्भीर घटनाहरू भने घटे । तथापि, बहिष्कार गरिरहेका दलहरूद्वारा भने प्रचारप्रसारका कार्यक्रमहरूमा अवरोध, उम्मेदवार तथा दलका प्रतिनिधिहरूमाथि आक्रमण तथा सडक अवरोधलगायतका विभिन्न घटनाहरू भए । बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले निर्वाचनभन्दा अघिदेखि निर्वाचनको दिनसम्मका लागि १० दिने देशव्यापी हडताल आह्वान गरे र त्रासको वातावरण सिर्जना गर्न बसहरूमा अविवेकी ढंगले पेट्रोल बम आक्रमण, प्रायःजसो मतदान स्थल छेउछाउ विस्फोटक सामग्री तथा नक्कली बमहरू राख्ने कार्यहरू गरे । ती आक्रमणहरूमा परि एक व्यक्तिको ज्यान गयो भने अन्य धेरै गम्भीर घाइते भए ।

प्रचारप्रसार पहिले केही मन्द किसिमको थियो र दशैं, तिहारको विदा पछि र तराईमा छठको विदा पछि त्यसले गति लियो ।^{१८} प्रचारप्रसारका गतिविधिहरूमा घरदैलो, आमसभा, मोटरसाइकल वा सवारी जुलुस, पर्चा वितरण तथा दलका झण्डाहरूको प्रदर्शन सबैभन्दा बढी देखिए । केही दलहरूले देशव्यापी अभियान पनि संचालन गरे, जस्तै एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) द्वारा मेची-महाकाली राष्ट्रिय जनचेतना अभियान तथा राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी-नेपालद्वारा रथ यात्रा, तर समग्रमा पर्यवेक्षकहरूले बढीजसो प्रचारप्रसार व्यक्तिगत सम्पर्क तथा घरदैलोमा केन्द्रित भएको पाए । विशेषगरी पहाड र हिमालमा यस्तो देखियो । केही जिल्लाहरूमा सम्भाव्य घटनाहरूलाई न्यून गर्न राजनीतिक दलहरूले प्रचारप्रसारको समयबारे अन्य दलहरूसँग अग्रिम रूपमा सल्लाह गरे र जिल्ला प्रशासनसँग समन्वय गरे ।

प्रचारप्रसार तीव्र हुँदै गर्दा देशभरी नै आचारसंहिता उल्लंघन भएका खबरहरूमा पनि वृद्धि भयो । तीमध्ये अधिकांश सामान्य उल्लंघन थिए, तर अनधिकृत सवारीसाधनको प्रयोग, प्रचारप्रसार गतिविधिहरूमा विद्यालय क्षेत्रको प्रयोग तथा निर्वाचन आयोगसँग अनुमति नलिइ हेलिकप्टरको प्रयोगजस्ता उल्लंघनहरू पनि थिए । नोभेम्बर १७ को दिनसम्ममा मतदाताहरूलाई नगद वा त्यस्तै प्रकारका प्रलोभन दिइएका २१ वटा घटनाहरू निर्वाचन आयोगले पनि अभिलेखित गरेको थियो । उल्लंघनहरूको छानवीनका निर्वाचन आयोगले लागि पाँचै विकास क्षेत्रहरूमा अनुगमन टोलीहरू पठायो । केही पृथक दृष्टान्तहरूमा, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले क्षेत्रगत तहमा वैधानिक मौन अवधिको उल्लंघन भएको पाए ।

^{१७} आइसीसीपीआर, दफा ९, १२, १९, २२; र संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २५ ।

^{१८} यसले त्यस समयमा निर्वाचन स्थगित हुन सक्ने सन्दर्भमा एक खालको अन्यायलाई पनि प्रतिबिम्बित गर्‍यो ।

तथापि, प्रतिस्पर्धी दलका कार्यकर्ताहरूको संलग्नतामा बढी गम्भीर प्रकृतिका घटनाहरू पनि भएका थिए । तिनमा तोडफोड, प्रचारप्रसारका कार्यक्रममा अवरोध, भ्रगडा र गम्भीर भौतिक आक्रमणलगायत थिए । उदाहरणका लागि तराई मधेश लोकतान्त्रिक पार्टी र मधेशी जनाधिकार फोरम-लोकतान्त्रिकका कार्यकर्ताहरूबीच १७ अक्टोबरका दिन सर्लाही जिल्लामा भएको भडपमा १७ जना घाइते भए भने पाँचजनाको अवस्था गम्भीर भयो, २२ अक्टोबरमा रुकुम जिल्लामा एनेकपा(माओवादी) र नेपाली कांग्रेसबीच भएको भडपमा कम्तीमा तीन जना घाइते भए, त्यसैगरी १४ नोभेम्बरमा रौतहट जिल्लामा एनेकपा(माओवादी) तथा मधेशी जनाधिकार फोरम-नेपालका बीच भएको भडपमा बन्दुक र गिनेडको प्रयोग भएको बताइयो, र नोभेम्बर १५ का दिन बैतडी जिल्लामा एनेकपा (माओवादी) समर्थकहरूद्वारा नेकपा(एमाले) को प्रचारप्रसार कार्यक्रममा आक्रमण हुँदा कम्तीमा छ जना घाइते भए । छिटपुट नै भए पनि विभिन्न दलका समर्थकहरूबीच भएका त्यस्ता भडपहरू देशभरी नै भएका थिए । विशेषगरी निर्वाचनका समयमा पहिले पनि हिंसा हुने गरेको वा निकट प्रतिस्पर्धी हुने अनुमान भएका निर्वाचन क्षेत्रहरूमा त्यस्ता घटना बढी भएका थिए ।

प्रचारप्रसार वातावरणमा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूका गतिविधिहरूको प्रभाव उल्लेख्य थियो । नेकपा-माओवादीको बहिष्कारको अभियानलाई शान्तिपूर्ण र सांकेतिक बनाउने आशवासनका बावजूद नेकपा-माओवादी र संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्य परिषद् दुवैले पूर्व क्षेत्रमा आफ्ना बहिष्कारका अभियानहरूमा जबरजस्ती अवरोध तथा आक्रामक शैलीको सहारा लिने क्रम बढ्यो । अक्टोबर महिनाको शुरुतिर निर्वाचन आयोगको मतदाता शिक्षा प्रयासलाई लक्षित गर्दै मतदाता शिक्षा सामग्रीहरू नष्ट गर्ने धेरै घटनाहरू भएका थिए । अक्टोबरको अन्त्यसम्ममा आइपुग्दा नेकपा-माओवादीले आफ्ना अवरोध क्रियाकलापहरूलाई उम्मेदवारहरूका प्रचारप्रसार गतिविधिमा केन्द्रित पारेका थिए, विशेषगरी प्रमुख दलका वरिष्ठ नेताहरूको भ्रमण हुने समयमा क्षेत्रीय बन्द गर्दै र एनेकपा(माओवादी) अध्यक्षलाई बढी लक्षित गर्दै ।^{१९}

निर्वाचनको विरुद्धमा रहेका दलहरूले नोभेम्बर ११ देखि २० सम्मको आम हडतालको पनि आह्वान गरेका थिए, तर पहिलो दिनपछि त्यसलाई यातायात हडतालको रूपमा परिवर्तन गरियो । तथापि, निर्वाचन नजिकिँदै गर्दा हडतालको प्रभाव घट्दै गएको र हडतालमा संलग्नहरू पक्राउ पर्न थालेसँगै बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले हिंसा र त्रासको सहारा लिने क्रम बढ्यो । रणनीतिक स्थानहरूमा विष्फोटक उपकरणहरू राखियो । तीमध्ये अधिकांशको समयमै पहिचान भए पनि केही घाइते भएको पनि खबर आयो, १२ नोभेम्बरका दिन मकवानपुरमा एक बम विष्फोट हुँदा त्यसको छर्छा लागेर नेपाली कांग्रेसका चार जना सदस्य घाइते भए । बन्दको अवज्ञा गर्ने बस तथा ट्रकहरूमाथि कैयौं आक्रमणहरू भए । पेट्रोल बमद्वारा गरिएका त्यस्ता आक्रमणहरूमा १६ नोभेम्बरमा काठमाडौं छाड्दै गरेको एउटा यात्रुवाहक बस पनि पत्थो जसमा नौ जना घाइते भए, १४ नोभेम्बरमा सुर्खेत जिल्लामा नेपाली कांग्रेसका समर्थकहरू बोकेको एउटा बसमा भएको आक्रमणका कारण नौ जना घाइते भए भने १२ नोभेम्बरका दिन ललितपुर जिल्लामा भएको समान किसिमको आक्रमणमा एकजना बच्चा घाइते भए । १४ नोभेम्बरमा कै दिन बारा जिल्लामा पेट्रोल बम आक्रमणमा परेका एक जना ट्रक ड्राइभरको १७ नोभेम्बरका दिन निधन भयो । मतदानका लागि धेरै प्रवासी नागरिकहरू आफ्नो गृह जिल्ला फर्कदै गरेको समयमा भएका त्यस्ता घटनाहरू त्रास बृद्धि गर्न तथा मतदान संख्या घटाउनमा लक्षित थिए ।

महिला, अल्पसंख्यक र वञ्चित समूहहरूको सहभागिता

राज्यले सबै नागरिकहरूको सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुन पाउने सामर्थ्य सुनिश्चित गर्नुपर्दछ, र भेदभाव वा अवसरको अभावको अभ्यासलाई अन्त्य गर्नका लागि सकारात्मक कदमहरू चाल्नुपर्छ ।^{२०} यो सबै व्यक्तिहरूमा लागू हुन्छ, तर महिला तथा आदिवासी समूहहरूको अधिकारका बारेमा भने थप विशिष्ट अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरू छन् ।^{२१} सन् २००६ को विस्तृत शान्ति सम्झौतामा नेपालको राजनीतिक नेतृत्वले लिंग, जातियता तथा क्षेत्रमा आधारितसहित सबै खाले भेदभावलाई राज्यको “समावेशी, लोकतान्त्रिक तथा अग्रगामी” पुनर्संरचनाद्वारा अन्त्य गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेका थिए जसलाई अन्तरिम संविधानमा समेत दोहोर्‍याइएको थियो ।

यो सन्दर्भमा, महिला, आदिवासी समूहका सदस्य तथा अन्यहरूको प्रतिनिधित्वको न्यूनतम संख्याको कोटा कानून बनाएरै तोकिएको राजनीतिक प्रतिनिधित्वको समावेशीतालाई प्रबर्द्धन गर्ने मार्गमा एक सकारात्मक कदम हो ।^{२२} आचारसंहितामा प्रचारप्रसार अभियान लिंग तथा अपांगता भएका व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा सम्बेदनशील हुनुपर्ने प्रावधान र लिंगको आधारमा द्वेष वा हिंसा बढाउन सक्ने भाषणहरूमा निषेधजस्ता लैंगिक मुद्दाहरू समावेश गरिनु सकारात्मक छ ।

^{१९} संघीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चसम्बद्ध संघीय लिम्बुवान राज्य परिषद्ले १९ अक्टोबरभन्दा पछि पूर्वाञ्चल क्षेत्रका नौ जिल्लामा उम्मेदवारहरूलाई आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रमा पस्न नै निषेधको घोषणा गर्‍यो, तथापि व्यवहारतः यसको असर भने न्यून थियो ।

^{२०} संयुक्त राष्ट्रसंघ सामान्य टिप्पणी १८, अनुच्छेद १० ।

^{२१} आइसीसीपीआर, धारा ३; सेडा, धारा ७; र आइएलओ आदिवासी तथा जनजातीहरूको सम्मेलन, १९८९, धारा ६.१(ख)

^{२२} हरेक दलका समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सूचिमा रहेका उम्मेदवारहरूमध्ये आधा संख्यामा महिला हुनै पर्छ र प्रत्यक्षतर्फ कम्तीमा १०० जना उम्मेदवार खडा गर्ने दलहरूले कुल उम्मेदवारहरूको ३३ प्रतिशत महिला राख्ने पर्छ । यसअलावा, कम्तीमा १०० जना उम्मेदवारहरू खडा गर्ने दलहरूका लागि आदिवासी तथा अन्य समूहका कम्तीमा कति उम्मेदवार राख्ने भन्ने कोटा पनि निर्धारित छ ।

समग्रमा उम्मेदवारहरूमध्ये ३५.४ प्रतिशत महिला थिए । तथापि, थोरै राजनीतिक दलहरूले मात्र आफ्नै पहलमा समावेशिताको प्रवर्द्धन गर्ने कदमहरू चाले । प्रत्यक्षतर्फका ६९२८ मध्ये ६६७ उम्मेदवार मात्र महिला थिए (१०.८ प्रतिशत) भने केही महिलाहरूलाई जित्ने सम्भावना कम रहेका स्थानहरूबाट उठाइएको बताइयो ।^{२३} निर्वाचन आयोगले समानुपातिक प्रतिनिधित्वका धेरै सूचिहरूलाई सच्याउनका लागि भनेर दलहरूलाई फिर्ता पठाइदियो किनभने उनीहरूले सामाजिक समावेशिताको मापदण्डलाई पूर्णतः पालना गरेका थिएनन् ।

मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व राम्रो रहेको भए पनि जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरूमा महिला कर्मचारीहरू थोरै संख्यामा र कनिष्ठ पदहरूमा मात्र सिमित रहेको पर्यवेक्षकहरूले पाए । निर्वाचन आयोगको मतदान कर्मचारी भर्ना गर्ने नीतिमा लैंगिक समावेशी हुने जनाइए पनि त्यसको लक्ष्य निर्धारण गरिएको थिएन । निर्वाचनको दिनमा पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका मतदान केन्द्रहरूमा ३५ प्रतिशत मतदान कर्मचारीहरू महिला रहेको पाए ।

निर्वाचन प्रक्रियामा अल्पसंख्यक, आदिवासी तथा ऐतिहासिक रूपमा पिछ्छाइएका समूहहरूको सहभागिताका सम्बन्धमा परिस्थिति भन्नु जटिल छ । लमजुङमा गुरुङ, मनाङमा थकाली र ताप्लेजुङमा लिम्बुहरूको बाहुल्यता भएजस्तै निश्चित आदिवासी समूहहरू संख्यात्मक रूपमा सशक्त भएका जिल्लाहरूमा प्रत्यक्षतर्फको उम्मेदवारीमा उनीहरूको राम्रो प्रतिनिधित्व भएको पर्यवेक्षकहरूले पाए । यस विपरित, दीर्घकालीन पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका अधिकांश जिल्लाहरूमा प्रत्यक्षतर्फका उम्मेदवारहरूमा दलितहरूको संख्या कम रहेको कार्टर सेन्टरले पायो ।^{२४}

निर्वाचन पर्यवेक्षण

आफ्नो देशको सार्वजनिक मामिलामा निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहहरूमार्फत समेत सहभागी हुन पाउने नागरिकहरूको अधिकार लोकतान्त्रिक निर्वाचनहरूका लागि एक प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो ।^{२५} निर्वाचन पर्यवेक्षण अन्तरिम संविधान र ऐनअनुरूप गरिन्छ । अभ्यासतः ४३ संगठनका २३,००० भन्दा बढी घरेलु (नागरिक) तथा २३५ अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूले मान्यता प्राप्त गरेका थिए ।

पर्यवेक्षकहरूले २१ नोभेम्बरका दिनसम्म निर्वाचन प्रक्रियाको अधिकांश पक्षहरूको पर्यवेक्षण गर्न पाएको भए पनि ऐनमा पर्यवेक्षकहरूका अधिकारहरूलाई स्पष्ट उल्लेख गरिएको छैन जसले गर्दा निर्वाचन अधिकृतहरूले पर्यवेक्षकको प्रवेशलाई अस्वीकार गर्नसक्ने बाटो खुला बनाइदिएको छ । उदाहरणका लागि, निर्वाचन आयोगका बैठकहरूमा वा मतपत्रहरू छपाइ गर्ने समयमा पर्यवेक्षकहरूको उपस्थितिका सम्बन्धमा ऐन मौन छ र निर्वाचन आयोगले नागरिक वा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई यी गतिविधिहरूको पर्यवेक्षण गर्ने अनुमति दिएको छ । आयोगको निर्वाचन प्रक्रियासम्बन्धी निर्देशिकाले कुनै निश्चित समयमा एउटा मतदान केन्द्रमा बढीमा पाँच जना पर्यवेक्षक मात्र उपस्थित हुन पाउने उल्लेख गरेको छ । अपितु, ऐनमा निर्वाचन अधिकृतहरूले मतदान केन्द्रमा पर्यवेक्षकहरूको उपस्थितिलाई अनुमति दिन सक्ने उल्लेख गरिएको भए पनि प्रवेश अस्वीकार गर्ने आधारहरू भने उल्लेख छैनन् । कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले केही अवसरहरूमा नागरिक (घरेलु) पर्यवेक्षकहरूलाई मतदान र गणना प्रक्रियाहरूमा पूर्ण प्रवेश दिन अस्वीकार गरिएको पाए ।

निर्वाचन आयोगको निर्देशिकाले पर्यवेक्षकहरूलाई लक्षित केही अनावश्यक बन्देजहरू पनि लगायो । उदाहरणका लागि, नागरिक पर्यवेक्षकहरू कम्तीमा २१ वर्ष पुगेको र निश्चित शैक्षिक योग्यता भएको हुनुपर्ने प्रावधान बनाइयो । यी प्रावधानहरू मतदाता हुनका लागि आवश्यकभन्दा कठोर छन् र त्यसकारण केही नागरिकहरूको आफ्नो देशका सार्वजनिक मामिलाहरूमा भाग लिने अधिकारलाई प्रभावित पार्दछन् । यसअलावा, शैक्षिक योग्यताको अनिवार्यताले ऐतिहासिक रूपमा शिक्षाको स्तर कम रहेका महिला र सीमान्तकृत समुदायहरूविरुद्ध भेदभाव गरेका छन् । एक घरेलु पर्यवेक्षण समूह निर्वाचन पर्यवेक्षण समितिद्वारा सर्वोच्च अदालतमा दायर गरिएको एक रिटपछि अक्टोबर महिनामा निर्वाचन आयोगले आफ्नो गृह क्षेत्रभन्दा बाहिरमात्र पर्यवेक्षण गर्न पाउने बन्देजात्मक प्रावधानलाई संशोधन गर्‍यो । उक्त प्रावधानलाई पर्यवेक्षकले मतदाता नामावलीमा आफ्नो नाम रहेको मतदान केन्द्रमा मात्र पर्यवेक्षण गर्न नपाउने गरि परिवर्तन गरियो । कार्टर सेन्टरले उक्त परिवर्तनको सराहना गर्‍यो ।

प्रक्रियाका सबै चरणहरू पर्यवेक्षणका लागि पूर्णतः खुला राख्नु प्रक्रियाको सम्पूर्णताप्रति सर्वसाधारणको विश्वास निर्माण गर्न र कायम राख्नका लागि महत्वपूर्ण कदम हो । निर्वाचन प्रक्रियाका सबै पक्षहरूमा पारदर्शिता सुनिश्चित गर्नका लागि पर्यवेक्षकका अधिकारहरूलाई ऐनमा अझ स्पष्ट रूपले उल्लेख गरिनुपर्छ ।

संचार वातावरण

संचार तथा निर्वाचनसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूमा अभिव्यक्ति तथा धारणाको स्वतन्त्रता र विभिन्न किसिमका संचारमाध्यमहरूमार्फत सूचनाहरू खोज्ने, प्राप्त गर्ने तथा जानकारी लिने अधिकार समावेश छन् ।^{२६} निर्वाचकीय चक्रको श्रृंखलामा

^{२३} क्षेत्रीय रूपमा केही भिन्नताहरू भने थिए । सुदूर पश्चिमका हिमाली जिल्लाका १० क्षेत्रहरूमा प्रत्यक्षतर्फ एकजना मात्र महिला उम्मेदवार थिए भने पूर्वको उदयपुर जिल्लाका तीन क्षेत्रहरूमा मात्र १३ महिलाहरू प्रतिस्पर्धामा थिए जुन त्यहाँको कुल उम्मेदवारको २० प्रतिशत थियो ।

^{२४} दलितहरू ऐतिहासिक रूपमा सीमान्तकृत रहेका जाति समूह हुन् जो देशभरी बस्दछन् ।

^{२५} आइसीसीपीआर, धारा २५ (क) । संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २० र २६ ।

आम संचारका गतिविधिहरूलाई निर्वाचन आयोगको आचारसंहितामा रहेका विभिन्न प्रावधानहरूले नियमन गर्दछन् र यसको पालना भए नभएको अनुगमन गर्नका लागि निर्वाचन आयोगले बेग्लै संचार अनुगमन केन्द्र स्थापना गर्‍यो।^{१७} कार्टर सेन्टरले विस्तृत संचार अनुगमन नगरे पनि समग्र संचार संरचनामा गरिएका पर्यवेक्षणहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

समग्रमा कार्टर सेन्टरले निर्वाचन प्रक्रियामा संचारमाध्यमको भूमिकालाई सकारात्मक मूल्यांकन गर्‍यो। नेपालका टेलिभिजन, रेडियो तथा छापाहरूमा निर्वाचन सम्बन्धी समाचारहरूले व्यापकता पाए। टेलिभिजन र स्थानीय एफएम रेडियो स्टेशनहरूले उम्मेदवारहरूबीच बहस र जनतासँग प्रश्न उत्तरका सत्रहरू बारम्बार चलाए र केही संचारमाध्यमहरूले राजनीतिक दलहरूका सशुल्क विज्ञापनहरू पनि प्रसारित गरे। पर्यवेक्षकहरूले विशेषगरी ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रहरूमा अखबारहरूको वितरण सीमित वा विलम्बित हुने भएको हुँदा स्थानीय एफएम स्टेशनहरू नै सूचनाको महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा रहेको पाए।^{१८}

राजनीतिक दल तथा उम्मेदवारहरूको स्थानीय संचारमाध्यममा पहुँच सामान्यतः राम्रो भएको देखियो। कहींकहीं मधेशी तथा अन्य साना र क्षेत्रीय दलहरूले स्थानीय संचारमाध्यममा उनीहरूको पहुँच राम्रो रहेको भएपनि राष्ट्रिय संचारमाध्यमहरूले उनीहरूका गतिविधिलाई नजरअन्दाज गर्न खोजेको आरोप लगाए। सेन्टरले पनि जिल्ला तथा राष्ट्रिय दुवै तहका केही संचारमाध्यमहरू निश्चित राजनीतिक दल वा उम्मेदवारहरूको प्रत्यक्ष स्वामित्वमा रहेका, प्रबर्द्धित वा आबद्ध रहेको बुझिएको पायो जसले पटकपटक कडा रूपमा पूर्वाग्रही धारणाहरू निम्त्यायो र कहिलेकाहीँ स्थानीय संचारको परिदृष्य धुव्रीकृत भएको बताइयो। केही मात्रामा त्यस्ता पूर्वाग्रहहरू संचारमाध्यमको अधिक संख्या र स्वतन्त्र संचारमाध्यमको उपस्थितिका कारण प्रभावहीन भएको देखिन्छ। विशेषगरी पूर्वी नेपालका केही मामिलाहरूमा मतदानको विरुद्धमा रहेका दलहरूको संलग्नता रहेका घटनाहरूलाई राष्ट्रिय संचारमाध्यममा बढाइचढाई प्रस्तुत गरिएको वा विवरणहरूको यथेष्ट पुष्टि नगरिएको पर्यवेक्षकहरूले पाए। १८ नोभेम्बरका दिन निर्वाचन आयोगले सरकारलाई एबीसी टेलिभिजनको प्रसारण भोलीपल्टको ५ बजेसम्मका लागि बन्द गर्न लगाउन निर्देशन दियो किनभने उक्त च्यानलले आफ्नो प्रसारणमा स्पष्ट रूपमा एउटा दलको पक्ष लिइरहेको पाइएको थियो। तथापि, एबीसी टेलिभिजनबाट आएको एक आपत्तिपश्चात् सरकारले उक्त निर्देशनलाई लागू गरेन।

निर्वाचनसम्बन्धी विवाद समाधान

अधिकारहरूको उल्लंघनका हकमा प्रभावकारी समाधान प्रदान गर्ने र निर्वाचनसम्बन्धी उजुरीहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि पर्याप्त स्थानहरू रहेको सुनिश्चित गर्नु नेपालको एक अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व हो।^{१९} निर्वाचनको दिनभन्दा अघि निर्वाचन क्षेत्रतहमा तुलनात्मक रूपमा थोरै मात्र लिखित उजुरीहरू दर्ता गरिएका थिए भने अधिकांश उजुरीहरू मौखिक र अनौपचारिक रूपमा सम्बोधन गरिएका थिए। तथापि, निर्वाचन अधिकृतहरूलाई उजुरी संयन्त्रवारे एकनासको ज्ञान नभएको र केही राजनीतिक दलहरूले उजुरी दर्ता गर्ने सम्बन्धमा उनीहरूलाई पर्याप्त जानकारी नभएको वा उजुरी र अपील प्रणालीप्रति विश्वास नै नरहेको बताएको पर्यवेक्षकहरूले उल्लेख गरेका छन्। राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूले कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूलाई आचारसंहिता असमान रूपमा लागू गरिएको बताउँदै गर्दा तराईका केही साना दलहरूले निर्वाचन अधिकृतहरू ठूला दलहरूद्वारा भएका उल्लंघनहरूलाई सम्बोधन गर्न उदासीन रहेको बताए।

निर्वाचन आयोगले आचारसंहिता उल्लंघनका सम्बन्धमा जुलाई २३ देखि नोभेम्बर १७ सम्म १८७ वटा उजुरीहरू प्राप्त गर्‍यो। अधिकांश मामिलाहरूमा निर्वाचन आयोगको प्रत्युत्तर चेतावनी दिने वा दल तथा उम्मेदवारहरूलाई उल्लंघन फेरी नदोहोर्‍याउन अनुरोध गर्ने थियो। निर्वाचन आयोगसँग जरिवाना लगाउन सक्ने र गम्भीर उल्लंघनहरूका हकमा उम्मेदवारलाई अयोग्य ठहर्‍याउन सक्ने सम्मको अधिकार भए पनि उसले कुनै जरिवाना लगाएन। उल्लंघनहरूको प्रत्युत्तरमा कडा कदम नचालेकोमा केही दल, नागरिक समाज तथा संचारमाध्यमहरूद्वारा निर्वाचन आयोग आलोचित भयो।

उम्मेदवारहरूले ऐनसंगत योग्यता पूरा नगरेको सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले सात वटा उजुरीहरू प्राप्त गर्‍यो जसमध्ये दुई वटा अनुमोदित भए। एउटा मामिलामा सन् २००८ मा निर्वाचित भएका एकजना संविधानसभा सदस्यलाई नयाँ कानूनी प्रावधान अन्तर्गत हत्याको आरोपमा आजीवन कारावासको सजाय पाएका व्यक्तिहरू उम्मेदवार हुन नपाउने भएकाले अयोग्य ठहर्‍याइयो। अर्का उम्मेदवार सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्ति भएको हुनाले उम्मेदवार बन्न नसक्ने कानूनी प्रावधानले गर्दा अयोग्य ठहरिए। बाँकी उजुरीहरू प्रमाणको अभावमा अस्वीकृत भए।^{२०} उम्मेदवारीका सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगका निर्णयविरुद्ध अपील गर्ने अधिकार कानूनमा नभए पनि अधिकारको हनन भएको अवस्थामा अन्तरिम संविधानअन्तर्गत कुनै पनि नागरिकले सोभै सर्वोच्च अदालतमा

^{१९} आइसीसीपीआर, धारा १९, संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २५।

^{२०} आचारसंहिताका प्रावधानहरूमा समाचारको प्रसारण निष्पक्ष तथा तथ्यमा आधारित हुनुपर्ने र कुनै पनि उम्मेदवारलाई विशेष व्यवहार गरिनु नहुने समावेश छ। यसअलावा, निर्वाचन आयोगले राजनीतिक दलहरूका लागि सरकारी स्वामित्वका टेलिभिजन तथा रेडियो स्टेशनहरूमा आफ्ना कार्यक्रमहरू प्रचारप्रसार गर्नका लागि समय छुट्याइदियो तर ती संचारमाध्यमहरूलाई भने उनीहरूका समाचार सामग्रीहरूमा कुनै पनि राजनीतिक दल वा उम्मेदवारको पक्ष वा विपक्षमा नलाग्न निर्देशन दियो।

^{२१} यद्यपि सर्वाधिक दुर्गममध्ये केही क्षेत्रहरूमा एफएमको संकेत आउँदैनन्।

^{२२} आइसीसीपीआर, धारा २.३, र संयुक्त राष्ट्रसंघ मानवअधिकार समिति सामान्य टिप्पणी २५, अनुच्छेद २०।

^{२३} निर्वाचनको दिनभन्दा एकदिन अघि निर्वाचन आयोगको अनुसन्धानको परिणामस्वरूप लमजुङ जिल्लाबाट प्रत्यक्षतर्फ उम्मेदवार रहेका एक जना उम्मेदवार पनि हुलाक कार्यालयका कर्मचारी भएको हुनाले अयोग्य ठहर्‍याइएका थिए।

निवेदन दिन सक्छ । यसले निर्वाचन आयोगका निर्णयहरूको न्यायिक पुनरावलोकनका लागि एक स्थान त प्रदान गर्छ तर समस्याको समयमै निवारण हुन्छ भन्ने निश्चित भने हुँदैन ।

सर्वोच्च अदालतले निर्वाचनको दिनभन्दा अघिल्लो अवधिसँग सम्बन्धित धेरै मुद्दाहरूको सुनुवाई गर्‍यो । ती मामिलाहरू घरेलु पर्यवेक्षणहरूका अधिकार, हाल प्रधानमन्त्रीको रूपमा काम गरिरहेका सर्वोच्च अदालतका प्रधानन्यायाधीशको संवैधानिकता, मतपत्रमा “सबैका विरुद्ध मत” को प्रावधान नहुनु, महिला उम्मेदवारहरूको न्यून संख्या, तथा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूको १० दिने हडतालसँग सम्बन्धित थिए । निर्वाचनको दिनभन्दा अघि सर्वोच्च अदालतले कुनै अन्तिम निर्णय लिएन, यद्यपि सर्वोच्चले १० दिने हडतालका विरुद्ध भने रोक आदेश जारी गर्‍यो ।

मतदान, गणना, परिणामहरूको घोषणा तथा अन्य मामिलाहरूका बारेमा परेका उजुरीहरूलाई तिनको प्रकृतिका आधारमा निर्वाचन आयोग वा विशेष रूपमा गठित संविधानसभा अदालतले मनन गर्न सक्छन् ।

मतदान

प्रजातान्त्रिक निर्वाचन प्रक्रियाको मुख्य आधारस्तम्भ स्वतन्त्र मतदान प्रक्रिया हो जसमा कुनै पनि नागरिकले डरधम्की वा बलजफतीबाट मुक्त भै आफ्नो गोप्य मतदान गर्न पाउँछ र हरेक व्यक्तिको मतको सामर्थ्य समान हुन्छ । छद्म मतदाताहरूलाई रोक्न मतदाताले फोटोसहितको परिचयपत्र देखाउनु र बहु मतदानबाट रोक्न मतदाताहरूको बुढी औलामा नमेटिने मसीले चिन्ह लगाउनु निर्वाचनका नियमहरूका मुख्य पक्षहरू हुन् । कानून अनुसार मतदान कर्मचारीहरूले मतको गोप्यतालाई दृढताका साथ सुनिश्चित गर्नुपर्छ, यद्यपि सहायता आवश्यक पर्ने व्यक्तिहरूले भने अरूको सहयोग लिन सक्छन् ।

निर्वाचनको दिन देशका अधिकांश भूभागहरूमा ठूलो संख्याका मानिसहरू ओइरिए, निर्वाचन आयोगले ७० प्रतिशतभन्दा बढी मतदान भएको अनुमान लगायो । कार्टर सेन्टरले नेपालका ७५ मध्ये ३१ जिल्लाका ३३६ मतदान केन्द्रहरूमा मतदान खुला गर्ने समय, मतदानको समय तथा बन्द गर्ने प्रक्रियाहरूको पर्यवेक्षण गर्‍यो । बहिष्कार गरिरहेका दलहरूले मतदानमा अवरोध पुऱ्याउने चुनौतिको परिदृश्यमा व्यापक सुरक्षाकर्मीहरू खटाइए, भ्रमण गरिएका लगभग सबै मतदान केन्द्रहरूमा प्रहरी बलको उपस्थित थियो ।^{३१} निर्वाचनको दिन अधिकांशतः शान्तिपूर्ण थियो, कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले मतदान स्थलहरू तथा वरिपरिका क्षेत्रहरूमा गरेका ९९ प्रतिशत भ्रमणहरूलाई शान्तिपूर्ण मूल्यांकन गरे । तथापि निर्वाचन आयोगले काठमाडौंमा एक बालक गम्भीर घाइते हुने गरी भएको बम विस्फोटलगायत राजनीतिक दलका समर्थकहरू बीच झडप तथा बहिष्कार गरिरहेका दलहरूद्वारा भएका धेरै घटनाहरूको विवरण दियो । कपिलवस्तुमा १७ ठाउँमा भेटिएका विस्फोटक सामग्रीहरू कारण पर्यवेक्षकहरूको आवातजावतमा विभिन्न स्थानमा अवरोध आएको थियो ।

२०१३ को निर्वाचनका लागि लगभग १०,००० स्थलहरूमा १८,५४७ मतदान केन्द्रहरू स्थापना गरिएका थिए, हरेकमा बढीमा ९०० मतदाताहरू दर्ता भएका थिए । भ्रमण गरिएका ३१ मध्ये १० मतदान केन्द्रहरू मात्र समयमै (विहान ७ बजे) खुलेको र बाँकी सबै ७:३० बजेसम्ममा खुलेको कार्टर सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले बताए । अधिकांश मामिलामा खुला गर्न ढिला हुनुको पछाडि दलका प्रतिनिधिहरू ढिलो आउनु मुख्य कारण रहेको देखियो । सामान्य ढिलाईहरूको वावजूद खोल्ने पद्धतिहरूबारे पर्यवेक्षक समूहहरूको मूल्यांकन धेरै सकारात्मक थियो, ३० समूहहरूले प्रक्रियालाई “राम्रो” वा “धेरै राम्रो” मूल्यांकन गरे । खोल्ने अवधिमा भ्रमण गरिएका सबै मतदान केन्द्रहरूमा दलका प्रतिनिधिहरू उपस्थित थिए ।

समग्रमा मतदान प्रक्रियाको दौरानमा अधिकांश मतदान केन्द्रका कर्मचारीहरूले पद्धतिहरूको अनुशरण गरे, सेन्टरका पर्यवेक्षकहरूले ती क्रियाकलापमध्ये ९२ प्रतिशतलाई सकारात्मक मूल्यांकन गरे । समग्रमा पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरिएका मतदान केन्द्रहरूमा मतदाताको पहिचान जाँच गर्ने अभ्यासको एकरूपता तथा लगभग सबै मतदान केन्द्रहरूमा आवश्यक सामग्रीहरूको उपलब्धतालाई आफ्नो सकारात्मक मूल्यांकनको आधार बनाए ।

अर्पित, मतदान प्रक्रियाका दौरान केही समस्याहरूको पर्यवेक्षण गरियो । सबैभन्दा बढी भने २६ प्रतिशत पर्यवेक्षणमा नमेटिने मसी गलत औलामा लगाइएको या मसी नै नलगाइएको देखियो । भ्रमण गरिएका सात प्रतिशत मतदान केन्द्रहरूमा मतको गोप्यता पूर्ण सुनिश्चित गरिएको थिएन, यो प्रायसः मतदान केन्द्रको अपूर्ण व्यवस्थापनका कारण थियो र ठाउँ ठाउँमा दलका प्रतिनिधि वा सुरक्षाकर्मीहरूले मतदाताहरूले आफ्नो मतपत्रमा छाप लगाइरहेको देख्न सक्थे । दृश्यशक्तिमा समस्या भएका मतदाताहरूले उचित सहयोग नपाइरहेको पनि पर्यवेक्षण गरियो । एक दृष्टान्तमा, दलका प्रतिनिधिहरूले ज्येष्ठ मतदाताहरूलाई मतपत्रमा कहाँ छाप लगाउने भनेर बारम्बार देखाइरहेको पनि पर्यवेक्षण गरियो । ७ प्रतिशत पर्यवेक्षणमा अनधिकृत व्यक्तिहरू उपस्थित थिए भने सात प्रतिशत मतदान केन्द्रहरूमा भीड बढी थियो । निर्वाचन आयोगका अनुसार जुम्ला जिल्लाको एक मतदान केन्द्रमा नेकपा-माओवादीको अवरोधका कारण मतदान रद्द भयो र २२ नोभेम्बरमा पुनः मतदान हुँदैछ । रौतहट, गोरखा, पर्वत र हुम्ला जिल्लाका एक एक मतदान केन्द्रहरूमा मतदान थोरै समयका लागि अवरुद्ध भएको थियो ।

^{३१} निर्वाचन आयोगका अनुसार ६१,००० नेपाली सेना, ५६,००० नेपाल प्रहरी र २०,००० सशस्त्र प्रहरी तथा ४५,००० म्यादी प्रहरीहरू निर्वाचनका लागि खटाइएका थिए ।

मतदाता परिचयपत्रहरूको वितरण निर्वाचनकै दिनमा हुने नठानिएको भए पनि पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरिएका लगभग दश प्रतिशत मतदान केन्द्रहरूमा परिचयपत्र वितरण भैरहेको पाए । यो कार्य प्रायः मतदान कर्मचारी वा मतदाता शिक्षा स्वयंसेवकहरूद्वारा भैरहेको थियो, तर एक स्थानमा भने दलका प्रतिनिधिहरूद्वारा वितरण भैरहेको थियो । निर्वाचनको दिनअघि पर्यवेक्षकहरूका धेरै समूहहरूले मतदाताहरूसँग दर्ता रसीद भए पनि उनीहरूले मतदाता नामावलीमा आफ्नो नाम नभेटिरहेको दृष्टान्तहरू पाएका थिए । निर्वाचनको दिनमा भने पर्यवेक्षकहरूले भ्रमण गरेका मतदान केन्द्रहरूमा मतदान गर्न आएका लगभग सबै मतदाताहरूको नाम सम्बन्धित मतदान केन्द्रको मतदाता नामावलीमा रहेको पाए ।

निर्वाचन प्रक्रियाको सम्पूर्णता सुनिश्चित गर्नका लागि पारदर्शिता एक महत्वपूर्ण तत्व हो । भ्रमण गरिएका लगभग सबै मतदानस्थलहरूमा दल र उम्मेदवारका प्रतिनिधिहरू उपस्थित थिए र भ्रमण गरिएकामध्ये ७४ प्रतिशत मतदानस्थलहरूमा एक वा दुईजना मात्र भए पनि घरेलु पर्यवेक्षकहरू उपस्थित थिए । भ्रमणको पाँच प्रतिशत स्थानहरूमा दलका प्रतिनिधिहरू वा घरेलु वा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई उनीहरूको कार्यमा बन्देज लगाइएको थियो, उनीहरूलाई मतदान अधिकृतद्वारा मतदान केन्द्रभित्र छिर्न रोक्न लगाइएको वा त्यहाँबाट जान भनिएको थियो ।

समापन प्रक्रियालाई धेरै सकारात्मक मूल्यांकन गरियो । समापनको पर्यवेक्षण गरिएका ३३ स्थलहरूमा बन्द गर्ने समयमा लाइनमा बसेका सबै मतदाताहरूलाई मतदान गर्न दिइएको थियो । प्रयोग नभएका मतपत्रहरूलाई सुरक्षित रूपमा प्याकिङ नगरिएका दुई दृष्टान्तबाहेक पद्धतिहरूको अधिकांशतः राम्ररी अनुसरण गरिएको थियो ।

गणना

कूनै पनि निर्वाचनको विश्वसनियताको आधार निष्पक्ष र इमानदार गणना प्रक्रिया हो । मतहरूको उच्च गोप्यता प्रदान गर्नका लागि मतपत्रका पेटिकाहरू मतदान केन्द्रमै खोलेर गनिदैनन्, बरु तिनलाई प्रत्यक्ष प्रणालीका निर्वाचन क्षेत्रका गणना केन्द्रहरूमा ल्याइन्छन् । हरेक मतपेटिकाका मतपत्रहरूको संख्या निश्चित गर्न मतपत्रहरूलाई पहिले पेटिकाबाट घोट्याएर घोटो पारेर गन्नु पर्छ, त्यसपछि गणना गर्नुअघि ती मतपत्रहरूलाई अन्य मतपेटिकाका मतपत्रहरूसँग मिसाउनुपर्छ । निर्वाचन क्षेत्रका सबै मतपेटिकाहरू आइ नपुगुन्जेलसम्म मतगणना शुरु हुन नमिल्ने र असहज भौगोलिक परिवेशका कारण अधिकांश क्षेत्रहरूमा २० नोभेम्बरसम्म मतगणना शुरु हुन सकेन र केही क्षेत्रहरूमा अझ ढिला भयो ।

२१ नोभेम्बरका दिन कार्टर सेन्टरले २४० मध्ये ३१ गणना केन्द्रहरूमा गणना प्रक्रियाको पर्यवेक्षण गर्‍यो । ती स्थानहरूमा २० नोभेम्बरका दिन ढिला गरी मतगणना शुरु भयो, काठमाडौं उपत्यकाका क्षेत्रहरू भने अपवाद थिए । गोरखा र चितवनमा मतदान प्रक्रियाबारेका उजुरीहरूको कारणले मतगणनामा ढिलाइ भएको थियो । यो प्रारम्भिक वक्तव्य जारी हुन्जेलसम्ममा पर्यवेक्षण गरिएका अधिकांश गणना केन्द्रहरूमा मतगणना शुरु भैसकेको थियो र केही प्रारम्भिक परिणामहरू पनि आइरहेका थिए ।

पर्यवेक्षकहरूले कैयौं गणना केन्द्रहरूमा गणना कतिवेला शुरु हुन्छ र पर्यवेक्षक तथा प्रतिनिधिहरूलाई कति मात्रामा प्रवेश दिने भन्नेमा स्पष्टताको अभावले गर्दा प्रारम्भिक अन्याय भएको पाए । प्रक्रिया शुरु भैसकेपछि भने गणना सुस्त रूपमै भए पनि पारदर्शी ढंगले अधि बढिरहेको पर्यवेक्षकहरूले जानकारी दिए ।

पर्यवेक्षकहरूले सबै गणनाहरू निर्वाचन आयोगका नियमहरू मूताबिक भएको भने पाएनन् । पर्यवेक्षण गरिएका ३१ मध्ये ११ गणना केन्द्रहरूमा हरेक पेटिकाभित्र रहेका मतहरूको संख्या निश्चित नगरिकनै पेटिकाहरू खोलेर मतपत्रहरू मिसाइएको थियो जसले गर्दा मतपत्रको संख्या पुनर्मिलान असम्भव भयो । पाँच गणनास्थलहरूमा मतपत्रहरू एकैठाउँ मिसाएर गनिनुपर्ने भए पनि मतदानस्थल अनुसार गणना गरियो । यो राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूको जोडका कारण भएजस्तो देखिन्छ ।

नोभेम्बर २१ को बिहान सबेरै एनेकपा(माओवादी) ले आफ्ना प्रतिनिधिहरूलाई देशभरीका मतगणना केन्द्रहरूबाट हटाउने निर्णय गर्‍यो ।

सेन्टरको पर्यवेक्षण नियोग अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षणका लागि सिद्धान्तहरूको घोषणापत्र र आचारसंहिता अनुरूप भएको थियो जसलाई संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् २००५ मा अंगीकार गरेको थियो र ४० भन्दा बढी निर्वाचन पर्यवेक्षण समूहहरूले लागू गरिरहेका छन् । सेन्टर नेपालको कानूनी संरचना एवं क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्भौताहरूमा उल्लेखित प्रजातान्त्रिक निर्वाचनहरूप्रतिका दायित्वहरू अनुरूप छन् ।

“शान्ति स्थापना, रोगसँग संघर्ष, आशाको निर्माण ।”

लाभरहित उद्देश्यको एक गैरसरकारी संस्था, कार्टर सेन्टरले द्वन्द्व समाधान, लोकतन्त्र, मानवअधिकार तथा आर्थिक अवसरको प्रवर्द्धन, रोग निवारण, मानसिक स्वास्थ्यसम्भारको सुधार गर्दै र विकाशशील राष्ट्रका किसानहरूलाई अन्न उत्पादन बढाउन सिकाउँदै ७० भन्दा बढी देशका नागरिकको जीवनस्तर उन्नति गर्न सहयोग गरेको छ । कार्टर सेन्टर १९८२ मा अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपति जिम्मी कार्टर तथा उहाँकी धर्मपत्नी रोजालिनद्वारा इमोरी विश्वविद्यालयसँगको साझेदारीमा संसारमा शान्ति तथा स्वास्थ्यको प्रवर्द्धन गर्न स्थापित भएको हो । कार्टर सेन्टरबारे थप जान्नका लागि कृपया www.cartercenter.org मा जानुहोस् ।